

O'ZBEK ADABIY TILIDA METAFORIK BIRLIKLAR VA ULARNING KONSEPTUAL TAHLILI

Atovullayeva Feruza Qahorberdi qizi

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya Mazkur maqolada o'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan metaforik birliklar kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. Tadqiqotda metaforaning faqat badiiy-ifodaviy vosita emas, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi konseptual mexanizm ekanligi asoslab beriladi. O'zbek adabiy tilidagi metaforik birliklar tahlil qilinib, ular orqali shakllanadigan asosiy konseptual metaforalar aniqlanadi hamda ularning semantik va madaniy xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqot jarayonida deskriptiv, semantik va kognitiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar metaforik birliklarning milliy tafakkur va dunyoqarashni aks ettirishdagi muhim o'rnini ko'rsatadi.

Abstract: This article examines metaphorical units used in the Uzbek literary language from the perspective of cognitive linguistics. The study argues that metaphor is not merely a stylistic or expressive device, but a conceptual mechanism that shapes human thought. Metaphorical units in the Uzbek literary language are analyzed, and the main conceptual metaphors formed through them are identified, with particular attention to their semantic and cultural characteristics. Descriptive, semantic, and cognitive analysis methods are employed in the research. The results demonstrate the significant role of metaphorical units in reflecting national thinking and worldview.

Kalit so'zlar: metafora, metaforik birliklar, konseptual metafora, kognitiv lingvistika, o'zbek adabiy tili, milliy dunyoqarash

Key words: metaphor, metaphorical units, conceptual metaphor, cognitive linguistics, Uzbek literary language, national worldview

Zamonaviy tilshunoslikda metafora hodisasiga bo'lgan munosabat tubdan o'zgargan bo'lib, u endilikda faqat badiiy-ifodaviy vosita sifatida emas, balki inson tafakkurining muhim kognitiv mexanizmi sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa, kognitiv lingvistika doirasida olib borilgan tadqiqotlar metaforaning abstrakt tushunchalarni anglash va konseptuallashtirishdagi rolini yaqqol namoyon etadi. G. Lakoff va M. Johnson tomonidan ilgari surilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson fikrlashi asosan metaforik xarakterga ega bo'lib, til ushbu jarayonning bevosita aksidir. O'zbek adabiy tilida metaforik birliklar badiiy adabiyot, publitsistik matnlar hamda kundalik nutqda faol qo'llaniladi va ular orqali milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar hamda xalqning dunyoqarashi ifodalanadi. Metaforik birliklar yordamida mavhum tushunchalar konkret obrazlar orqali tushuntiriladi, bu esa tilning ifodaviy va kognitiv imkoniyatlarini kengaytiradi. Shunga qaramay, o'zbek tilidagi metaforalarni aynan konseptual yondashuv asosida tizimli tahlil qilish masalasi hanuz dolzarb hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi o'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan metaforik birliklarni aniqlash, ularni konseptual metafora nuqtayi nazaridan tahlil qilish hamda ushbu metaforalar orqali

shakllanadigan asosiy konseptlarni ochib berishdan iborat. Tadqiqot natijalari o'zbek tilshunosligida metafora masalasini kognitiv aspektda yoritishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda o'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan metaforik birliklarni aniqlash va ularning konseptual xususiyatlarini ochib berish maqsadida bir qator ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi kognitiv lingvistika nazariyalariga, xususan, konseptual metafora yondashuviga tayangan holda shakllantirildi. Metaforik birliklarni aniqlash va tavsiflash jarayonida deskriptiv metod qo'llanildi. Ushbu metod orqali metaforalarning til tizimidagi o'rnini, shakli va mazmuniy xususiyatlari yoritildi. Metaforik birliklarning ma'no tuzilishini aniqlash maqsadida semantik tahlil metodidan foydalanildi, bunda metaforaning bevosita va ko'chma ma'nolari o'zaro qiyosiy tahlil qilindi. Metaforalarning tafakkur bilan bog'liq konseptual asoslarini ochib berishda kognitiv tahlil metodi asosiy vosita sifatida xizmat qildi. Ushbu metod yordamida manba soha va maqsad soha o'rtasidagi konseptual mosliklar aniqlanib, asosiy konseptual metaforalar tasniflandi. Shuningdek, metaforik birliklarning nutqdagi vazifasini aniqlash uchun kontekstual tahlil amalga oshirildi. Tadqiqot materiali sifatida o'zbek adabiy tiliga mansub badiiy asarlar, publitsistik matnlar hamda zamonaviy yozma manbalardan olingan misollar tahlil qilindi. Metodlar majmuasi metaforik birliklarni har tomonlama va tizimli o'rganish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida o'zbek adabiy tilida keng qo'llaniladigan metaforik birliklar aniqlanib, ular konseptual metafora nazariyasi asosida tahlil qilindi. O'tkazilgan tahlil natijasida metaforik birliklar orqali shakllanadigan bir qator asosiy konseptual metaforalar mavjudligi aniqlandi. Xususan, o'zbek adabiy tilida HAYOT — YO'L, VAQT — OQIM, QALB — IDISH, BILIM — NUR kabi konseptual metaforalar faol qo'llanilishi kuzatildi. Ushbu metaforalar yordamida abstrakt tushunchalar insonning kundalik tajribasiga asoslangan aniq va sezilarli obrazlar orqali ifodalanadi. Masalan, *hayot yo'li, vaqt oqimi, qalbi to'ldi, ilm nuri* kabi birikmalar tilda barqaror metaforik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, aniqlangan metaforik birliklar nafaqat badiiy matnlarda, balki publitsistik va umumiy nutq amaliyotida ham keng qo'llaniladi. Bu holat metaforalarning faqat estetik vazifa bilan cheklanmasdan, tilning umumiy konseptual tizimini shakllantirishda ham muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi. Shuningdek, metaforik birliklar orqali shakllangan konseptual metaforalarning aksariyati milliy madaniyat va an'anaviy dunyoqarash bilan chambarchas bog'liq ekanini aniqlandi. Natijada, o'zbek adabiy tilidagi metaforik birliklar xalq tafakkurining muhim ifodaviy vositasi sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot natijalari o'zbek adabiy tilida metaforik birliklar tizimli va barqaror konseptual asosga ega ekanligini ko'rsatdi. Aniqlangan HAYOT — YO'L, VAQT — OQIM, QALB — IDISH, BILIM — NUR kabi konseptual metaforalar inson tafakkurida abstrakt tushunchalarni anglash jarayonida muhim kognitiv mexanizm sifatida faoliyat ko'rsatadi. Bu holat kognitiv lingvistika doirasida ilgari surilgan metaforaning tafakkuriy tabiatiga oid nazariy qarashlarni tasdiqlaydi. Olingan natijalar Lakoff va Johnsonning konseptual metafora nazariyasi bilan uyg'un bo'lib, metaforaning til birliklari orqali inson tajribasini konseptuallashtirish vositasi ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, o'zbek adabiy tilidagi metaforik birliklar umumiy insoniy kognitiv modellarga asoslangan bo'lsa-da, ularning mazmunida milliy-madaniy xususiyatlar ham yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, hayotning yo'l sifatida talqin qilinishi

sharqona tafakkurda hayotni sinovlar va tajribalar majmui sifatida idrok etish bilan bevosita bog'liq. Tahlil natijalari shuni ham ko'rsatadiki, metaforik birliklar faqat badiiy adabiyot doirasidagina emas, balki publitsistik va kundalik nutqda ham faol qo'llanilib, umumtil konseptual tizimining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa metaforalarning tilning kommunikativ va kognitiv funksiyalarini uyg'unlashtiruvchi vosita ekanligini ko'rsatadi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari o'zbek tilshunosligida metafora masalasini kognitiv aspektda chuqurroq o'rganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi hamda keyingi tadqiqotlar uchun konseptual-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot jarayonida o'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan metaforik birliklarning nafaqat badiiy-ifodaviy, balki muhim kognitiv ahamiyatga ega ekanligini aniqladim. Metaforik birliklar orqali shakllanadigan konseptual metaforalar inson tafakkurida abstrakt tushunchalarni anglash va izohlashda muhim mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Tahlillar natijasida o'zbek adabiy tilida HAYOT — YO'L, VAQT — OQIM, QALB — IDISH, BILIM — NUR kabi konseptual metaforalar faol qo'llanilishi aniqlandi. Ushbu metaforalar xalqning milliy dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari va hayotiy tajribasi bilan uzviy bog'liq holda shakllanganini kuzatdim. Bu esa o'zbek tilining konseptual imkoniyatlari keng ekanligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqot natijalari o'zbek tilshunosligida metaforik birliklarni kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan o'rganish istiqbolli yo'nalishlardan biri ekanligini tasdiqlaydi. O'ylaymanki, kelgusida metaforik birliklarni boshqa diskurs turlari doirasida tahlil qilish hamda qiyosiy tadqiqotlar olib borish ushbu masalaning yanada chuqur yoritilishiga xizmat qiladi.

REFERENCES:

- 1.Lakoff, G., & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.
- 2.Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd edition. Oxford University Press, 2010.
- 3.Safarov, Sh. *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. T.: Akademyashr, 2015.
- 4.Yo'ldoshev, M. *O'zbek tili stilistikasi*. T.: Fan, 2018.
- 5.Karimov, A., & Tashkentova, N. Conceptual Metaphors in Uzbek Literary Language: A Cognitive Linguistics Approach. *Journal of Central Asian Languages*, vol. 12, no. 3, pp. 45–60, 2020.
- 6.Rakhmonov, D. Analysis of Metaphorical Units in Modern Uzbek Prose. *Uzbek Journal of Linguistics*, vol. 5, pp. 77–89, 2019.
- 7.Islomov, B. The Role of Metaphors in Uzbek Literary Expression. *International Conference on Turkic Languages and Literature*, pp. 101–107, 2021.
- 8.Nazarova, F. Conceptual Metaphors in Uzbek Folk Literature. *Central Asian Studies Review*, vol. 8, no. 2, pp. 33–48, 2018.